

Večerka, Radoslav

Ke genezi slovanských konstrukcí participia praes. act. a praet. act. I.

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1959, vol. 8, iss. A7, pp. [37]-49

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100252>

Access Date: 09. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

KE GENESI SLOVANSKÝCH KONSTRUKCÍ PARTICIPIA
 PRAES. ACT. A PRAET. ACT. I.

1. Slovánská participia praes. act. (nt-ová) a praet. act. I (s-ová) mají obecně indoevropské paralely; jsou to stará participia indoevropská. Liší se tím od ostatních slovanských participií (l-ových, n-ových a t-ových), která nemají obdoby obecně indoevropské, nýbrž byla vklíněna (jakožto původní slovesná adjektiva) do slovesného systému ve funkci participií až později. Je však možno předpokládat, že i ona starší participia — nt-ová a s-ová — vznikla z původnějších útvarů povahy adjektivní a že se vřadila do slovesného systému až vývojem dalším, spadajícím však stále ještě do dávné praehistorie ide. jazyků.¹

2. Ať už byl jejich morfologický původ jakýkoli, syntakticky, způsobem užití mají tato participia ještě i v historických obdobích svého vývoje v slovanských jazycích po mnoha stránkách shodné rysy s adjektivy.

Jsou dosvědčena v nejvladnější funkci adjektivní vůbec, ve funkci shodných atributů; mohou stávat u jmen jako přívlastky s různým významovým a syntaktickým odstíněním, těsně nebo častěji volně, např. stsl. *glavy gnězdeštvičchъ se zmievъ* — EuchSin 4b 19—20, stč. *dáno bude národu činiciemu plod jeho* — Mt 21, 41 Čtenie. A stejně jako adjektiva mohou se i substantivisovat a vyjadřují pak nikoli kvalitu, vlastnost svého řídicího substantiva, nýbrž stojí bez řídicího substantiva a vyjadřují sama nositele příslušné vlastnosti, např. stsl. *nyně veselí pristopimъ къ vskresěšjumu veselo* — GlagCloz I. 749—750, stč. *netoliko mně, ale všem milujícím příštíe božie* — OtcB 44a.

Užívá se jich v této funkci většinou v tvaru složeném.

Vývoj atributivních participií byl dosti složitý. Aníž bychom zabíhali do podrobností, připomeňme tu jen, že některá jednotlivá participia se zcela adjektivisovala a vřadila se tak ze systému participií.² V jiných případech se spatřuje funkční rozdíl mezi participiím a stejně tvořeným přídavným jménem v přítomnosti nebo nepřítomnosti dějového, predikujícího významového odstínu, v přítomnosti nebo nepřítomnosti vztahu ke kategorii času; záleží při hodnocení takových útvarů často na syntaktickém kontextu, v němž stojí. Tak např. se v polském mluvnickví označuje *myślący* v spojení *człowiek myślący o przyszłości* jako participium, kdežto ve větě *to człowiek myślący* se už chápe jako adjektivum; v prvním případě má totiž platnost času přítomného, je časově aktuální, kdežto v druhém případě má platnost mimočasovou, je časově neaktuální.³

3. Kromě užití ve funkci atributivní objevovala se historicky dosvědčena slovanská participia ještě v řadě konstrukcí, které se všechny pravděpodobně vyvinuly z původních participií funkce větné.⁴ Participia by tak byla měla původně vedle funkce přívlastkové také platnost nominálních vět, stejně jako adjektiva. Je však třeba mít na paměti, že v historických obdobích už participia větnou platnost ztratila a byla vtažena — v různé funkci — do vět, s nimiž v kontextu sousedila. Některé charakteristické rysy ve formální (syntaktické) i ve významové stránce participiálních konstrukcí historicky dosvědčených však na jejich větný původ tu více, tu méně zřetelně ještě ukazují.

Zvláštnostem v syntaxi starých slovanských particiipií praes. act. a praet. act. I bylo v odborné literatuře věnováno už poměrně dosti pozornosti. Významné jsou po této stránce především práce ze syntaktické školy ruské — připomeňme tu aspoň Potebnu a Istrinovou⁵ — v nichž je sebráno mnoho materiálu i jemných pozorování a konkrétních interpretací staršího stavu historického. Úplný výklad vývoje slovanských particiipiálních vazeb však syntaktická škola ruská nepodalá. Vystihnout i jejich genesi a dávnou praehistorii se podařilo syntaktické škole české — počínajíc J. Zubatým —, a to tím způsobem, že je vyloučila z původních jmenových vět a že jejich vývoj zasadila do širokých perspektiv vývoje ide. věty.⁶

4. V kterých typech vět a v jakých funkcích se participia větného původu v starých slovanských jazycích objevují?

Jsou to za prvé participia přísudková; vystupují v této funkci buď samostatně, nebo ve spojení s finitními tvary sponového slovesa *býti*.

Je však nutno poznamenat, že nt-ová a s-ová participia jsou jako samostatné přísudky dosvědčena v starých slovanských památkách jen řídce, ojediněle, takže by tyto doklady mohly i budít jistou nedůvěru. Kromě toho při poměrně nevýrazné rozčleněnosti projevů a při nevypracovanosti prostředků signalisujících pausy a intonační organizaci vět v památkách staršího jazyka je často velmi obtížné rozhodnout, jde-li v jednotlivých dokladech o participium s funkcí vskutku samostatného přísudku, nebo má-li takové participium nějaký těsnější syntaktický vztah k okolnímu kontextu, takže by pak vlastně představovalo participium s funkcí přechodníku (stejnopodmětného nebo různopodmětného vzhledem k větě slovesné).

Přesto však byly ve vědecké literatuře zaznamenány ze starších slovanských jazyků doklady s participiem ve funkci samostatného přísudku. Jsou známy ze stpol., např. *Tedy przykazawszy im anioł, aby sie nie wrocili* (Benni aj., *Gramatyka jczyka polskiego*, 358). Byly dále zjištěny v ukrajinských listinách ze XIV.—XV. stol., např. *A takē žv togo isnogo Stecka vojevodu chotēci osobnoju mlstviju utēšiti; aby namz potomz tymz gotovēi i vērniē sluziēl s ego dēti i namēstkovē kto po nēmz budēb* (Kolomiječ, Trudy fil. fak. ChDU, t. 6, Charkiv 1958, str. 203). Známa dále několik podobných dokladů z památek stsl. a esl.⁷ (ačkoli je většinou z důvodů výše vyloučených nelze interpretovat zcela jednoznačně), např. *i se naprasno žumz i gromz sv nebese mnogami mlvnijami oblaci dvižēšte se plni ni ognē* — Supr 6, 14—17 (*καὶ ἰδοὺ ἄφνω ἦχος βροντῆς οὐν πολλαῖς ἀστραπαῖς ἐγένετο ἐκ τῶν οὐρανῶν καὶ νεφέλαι ὑπόθησαν κινουόμεναι καὶ γέμουσαι πυρός*). V tomto dokladě by sice mohlo jít i o překladatelskou chybu, o vynechání „byly viděny“, na které ukazuje řecká předloha a na němž by pak bylo závislé i participium. Nelze však ani vyloučit možnost, že tu má participium vskutku přísudkovou platnost; dobře by tak zapadalo do celého kontextu, uvozeného interjerkci a vyjadřujícího samostatnými nominálními přísudky skutečnost nenadálou a vzrušující. Kromě toho citované řecké znění není doslovně přeloženo ani v ostatní části rozebíraného dokladu, takže je pravděpodobné, že nepředstavuje příomou předlohu slovanského textu, nebo představuje-li, že právě toto místo pojal překladatel volněji, s větší výrazovou expresivností. Z esl. srov. např. *To kako vy se ne studite, tri jazyky točno mncete, a pročimz vsēmz jazykomz i plemenomz slēpymz velešte byti i gluchymz? Skažite mi, boga tvorēšte nemoština, jako ne mogušta sego dati, ili zavistiiva, ne chotēšte dati? My že mnogy rody znaemz, knigy umējušta i bogu slavu vzdajušta* (ŽK 16, Lavrovo vyd. str. 30). Particiipiální obrat s *tvorēšte* není možno v tomto úryvku vyloučit bez násilnosti jako přechodníkovou vazbu k větě *skažite mi*; nejspíše tu lze participium interpretovat jako samostatný přísudek, jak tu ostatně dělá ve svém novočeském překladě i J. Vašica: *Povězte mi, pokládáte Boha za bezmocného, jako by toho nemohl dát, či za závistivého, jako by nechtěl?* (Na úsvitu křesťanství, Praha 1942, 39.) Nejlépe jsou doložena samostatná predikativní participia v staré rústině; větší množství už z nejstarších památek uvádí A. S. Melničuk v studii *Razvitiije predikativnogo upotreblenija pričastij na -(v)z, -(v)ši v vostočnoslavjanskich jazykach* (i když nejsou všechna zcela nepochybná), např. *Tačē tomu zerjaščju i čjudjaščjusja o tomz, i se ino čjudo javlvsēsja tomu: plamenz velikz zēlo to v vrbica c (b)rk(z) vžnaago išidz i aký komara stvorivvsja, přide na drugy chelzomz* — Z. Feod. Peč. 31 (sb. Slovjans'ke movoznavstvo, Kyjiv 1958, str. 107); z památek mladších sebral také celou řadu podobných dokladů S. D. Nikiforov, např. *Zlata že i srebra rataevē nedoumejušče otkuda pritjažati* — Pravitel'nica 194, *Mnogaždy na ratech smertnye rany*

vozloživše naně — Kazan. let. 293 (*Glagol, jeho kategorii i formy v ruskéj písmennosti vtoroj poloviny XVI veka*, Moskva 1952, 243—246).

Domníváme se však, že plně domovské právo takových obrátů v starých slovanských jazycích bude nutno přes jejich poměrnou řídkost uznat. Mluví pro to jednak existence přísudkových (s-ových) participií v některých současných dialektch běloruských a ruských (hlavně severních); srov. např. bělorus. nář. *tej narod usnuvši* (= usnul) (Karskij, *Belorussy II. 3*, Varsava 1912, 78); rus. nář. *naš most slomivšis* (Obnorskij, *Očerki po morfologii ruskogo glagola*, Moskva 1953, 154). Stejně konstrukce byly zaznamenány ještě v 19. století i v ústní slovesnosti ukrajinské (viz Slov. movoznavstvo 107). Obraty tohoto druhu se většinou chápou jako archaismy, přežitky z dob předhistorických; soudíme, že právem, i když dnešní jejich frekvence a speciální způsob užívání budou asi výsledkem složitějšího vývoje historického.⁸

Dalším argumentem pro uznání přísudkových participií je jejich vnitřní, strukturální souvislost s jinými jmennými přísudky. Při morfologické i funkční těsné blízkosti participií a adjektiv (viz § 1 a § 2) je třeba uznat, že i doklady s přísudkem participiálním, jako je např. stsl. *tvorje milostynjo gъ. i sozbo vsěmъ obodimimъ* — PsSin 102, 6 (Kral.: *Čině, což spravdivého jest, Hospodin, a soudy všechněm utištěným*), jsou po syntaktické stránce naprosto stejně jako doklady s přísudkem adjektivním, jako je např. *štedrъ milostivъ gъ trъpělivъ i přemilostivъ* — PsSin 102, 8, nebo s přísudkovým participiem trpným, jako je např. *crьky raskopana. trěbišta razmetana. svetaja světyichъ zapřana. vsěkoje trěby žrtva přěrže se* — Supr. 418, 13—16.

Na syntaktickou totožnost participiálních přísudků s adjektivními ukazuje konečně i to, že se obojí mohou objevovat nejen samostatně, nýbrž i s tvary slovesa *býti*.

Tyto obraty, t. j. participia — hlavně přítomná — sě slovesem *býti*, pak jsou v starých památkách slovanských jazyků doloženy dobře, např. v stsl. *da bōdete na mę prizirajošti oči tvoi vlko. i uši tvoi vřnemljošti glasa molitvy moeje* — EuchSin 79a17, v stč. *A když biše čtvrt léta na moři jezde, tehdy jedné noci strže se vietr velký* — Baw 27. 19, v starší slovinštině *ie bil pag eden is tih Jefusovih jogrou per miš sedozh* (Tomšič, *Slavistična revija* 8, 1955, 62), v staré čakavštině *A bihu jarisei sudeci* (Škarić, *Nastavni vjesnik* 10, 1902, 22), v struš. *I priča na město, ideže beša ležašca kosti ego* — Pov. vr. let (Šachmatovovo vyd. str. 42), v stpol. *Stoyecza byly noghy nasze v palaczoeh twogych* — Fl 121. 2 (*Słownik staropolski I*, 192a), apod.

Podobné doklady jsou v starých slovanských jazycích poměrně dosti časté, takže stará existence vazeb tohoto typu je mimo jakoukoli pochybnost. Objevil se však názor, že jsou tyto konstrukce svým původem neslovanské, že jsou to kalky podle jazyků jiných, především řečtiny, případně i latiny;⁹ přesto se v slavistice přijímá většinou, že je to v slovanských jazycích prostředek domácí, organicky jim vlastní.¹⁰ Názorová různost se dále projevuje i v otázkách o významu těchto obrátů a o jejich mluvnické povaze. Tyto problémy se však týkají až historického vývoje uvedených konstrukcí. V souvislosti s naším thematem je důležité, že přísudkové spojení participií s tvary slovesa *býti* představuje závažné svědectví o původní, předhistorické nominálně větčné platnosti participií. Participia tu mají totiž zcela stejnou syntaktickou funkci jako jiná jména, adjektiva nebo substantiva. Takový názor napovídá už i jen zběžný pohled na tyto konstrukce. Funkční (syntaktickou) totožnost participií a jiných jmen v obrazech uvedeného typu máme však i přímo potvrzeno doklady, v nichž u jednoho společného tvaru slovesa *býti* stojí paralelně vedle sebe nějaké jméno a participium, srov. např. stsl. *ništъ i bolje esmъ azъ* — PsSin 68. 30, stč. *a byl tiem velmi smuten a bojě sě* — OtcB 53b, stpol. *ty gospodnie, przyjemca moj ješ, slawa moja i powyszaje głowe moje* — PFl (*Gram. hist. jęz. polskiego* 383), strus. *ne vorz by bylъ, ni bražnikъ, ni zernšičkъ, ni tatъ, ni razbojnikъ, ni bludnikъ, ni vsjakomu zlo tvorjaščъ* — Domostroj (Lomtev, *Iz ist. sintaksisa rus. jaz.* 18), stčak, *ti, ki s' goruic i bogati* (Zima, *Sint. razlike* 317) apod. O jmenných přísudcích (substantivních a adjektivních) však je v jazykovědě velmi rozšířen a skoro obecně přijat názor, že se

vyvinuly z původních nominálních vět.¹¹ Při shodnosti jejich syntaktické funkce a užití (která je zřejmá z citovaných tu dokladů) platí pak ovšem totéž i o participiích.

Kromě souvislosti čistě slovanských mluví však pro domovské právo přísudkových participií v slovanských jazycích i poměry v jiných jazycích ide. Jak ukazuje B. Havránek, objevují se predikativní participia i v jazycích baltských, germánských, v stind. i v řečtině; z toho pak vyvozuje: „Lze tedy oprávněně v slovanském predikativním participiu praes. act. a praet. act. I se slovesem *byti* nebo bez něho viděti ide. predikativní užívání těchto participií.“ (*Genera verbi v slovanských jazycích II*, 117).

Existence přísudkových participií, u nichž je jejich geneze z původních nominálních vět dobře pochopitelná, poskytuje také klíč k snazšímu pochopení nominálně většného původu i jiných participiálních konstrukcí, u nichž jejich původ tak evidentní není.

5. Dobře ještě zřejmý je původ participií z bývalé jmenné věty v obratech, v nichž stojí participium po tázačích a vztažných zájmenech a příslovcích, např. stsl. *vzemeš, ideže ne polož, i žveši egože ne searv* — L. 19, 21 Zogr, strus. *ože li ne budetъ kto jeho mьstę* — Rus. Prav., stč. *Otec můj mi to jest radil i předkové naši, abychom kdež mohli jména dobrého dobývali* — Baw. 25, 24, *Malchus nevědieše co odpovęda* — Pass. 367 (Gebauer, *Hist. IV*, 599), stpol. *mistrzu, co czyniac, a bych żywot wieczny otrzymał?* — Rozm. 226 (Taszycki, *Imięstowy 36*), stsrb. *dati imъ svętvъ i pomockъ ... kolikore moęe* (Havránek, *Genera verbi II*, 116) apod.

Podle výkladu F. Trávníčka jde o závislé věty participiální (podobné jako věty infinitivní typu *nevím, co činiti*), takže původní význam obratu *kto pomoha ve větě nenie, kto pomoha je „kdo pomáhajíci, kdo k pomoci, kdo pomocník“* (*Neslovesné věty v češtině II*, 46–47).

Také tyto participiální obraty mají obdobu v podobných konstrukcích jmenných, jako je např. stč. *á tak budú zevena mnohých srdec myšlenie, ké hrdá, ké pokorná, ké ku pravdě boží pochýlená a ké ztvrdlá* — Štit. (Trávníček, o. c. 41).

V historicky dosvědčených participiálních vazbách tohoto typu se však už původní větná platnost participií ztrácela, jak dovozuje F. Trávníček, l. c. Ukazuje mu na to zánik pausy a kladení enklitik před tázačím zájmenem, na př. *nenie se kto smiluje* — ChelěP. 238a; *neniel mi kto oduše* — Tkadl I, 22; apod.

6. Méně již jasná, ale přece jen také pravděpodobná je geneze participií z původní nominální věty po slovesích duševní činnosti, jako je *mnęti se* apod., mají-li participium i verbum finitum společný podmět. Příklady ze stsl. *eže ašte mnęti se imy, vzęto będetъ otъ nego* — Mt 25, 29 Zogr, ze stč. *mniechu se duch vidúce* — L. 24, 37 Čtenie, ze struš. *mnęšesja stoja na ręcě* — Byt. XLI (Sreznevskij, *Materialy dlja slovarja II*, sl. 229), ze stsrb. *kto li se obręte přęslušavъ* — Mon. serb. 27 (Jagić, *Beitr.* 62), apod.

Také tyto participiální konstrukce mají obdobu v podobných vazbách adjektivních, jako je třeba stč. *mnohé ženy mnie se múdry* — ŠtitV. 60 (Gebauer, *Hist. IV*, 304).

Význam participiálního obratu je tu blízký významu vedlejší věty obsahové, takže např. citovaný doklad staroruský by bylo možno interpretovat „domníval se, že stojí na řece“, nebo doklad stč. „domnívali se, že vidí ducha“ apod. Domníváme se, že věty tohoto druhu skutečně byly od původu jakési „souvěťí“, v němž participium tvořilo stejnopodmětou větu obsahovou, stojí-li původně paralelně, souřadně s větou uvozovací.

Dnes jsou sice takové konstrukce s obsahovou větou souřadně, bezspojčně přiřazenou k větě řídicí v spisovných projevech málo obvyklé — máme tu už většinou spojení spojková —, ale v starých jazycích právě takové spojení dobře možné bylo.¹² Věty jako *liška mnieše oklamajęč ebána* — s obsahovou větou jmennou, participiální — měly obdobu v podobně tvořených souvětích s obsahovou větou slovesnou, jako je třeba stč. *zdieše se jemu v tej hodině, uzřę ve snę tři bohyně* — AlxV 735.

Podporou pro uznání větného původu participií v konstrukcích tohoto typu je jejich těsná souvislost s participií po interrogativech a relativech (viz o nich § 5). Pokud jsou participia po interrogativech uvozena slovesem smyslového vnímání nebo duševní činnosti, představují vlastně také jen zvláštní případ původního obsahového souvětí — s obsahovou větou tázací. Věta *neviete čo prosiece a věta mniechu se duch vidúce* se tedy od sebe liší po stránce syntaktické jen tím, že v prvním případě má participiální obrat význam obsahové věty tázací, kdežto v druhém případě význam obsahové věty oznamovací. Ale v obou případech jsou to konstrukce svým syntaktickým vztahem k určitému slovesu vlastně stejné, jsou to vedlejší věty obsahové, a to participiální. A protože na historicky dosvědčených obrazech s participií po interrogativech je dobře zřejmé, že se vyvinuly z participií původu větného, lze — při jejich syntaktické shodnosti — stejný původ předpokládat i u nominativních participiálních vazeb po slovesích smyslového vnímání a duševní činnosti (typu *obřeťe se imqšti vž čřevě*).

Těsná funkční blízkost obou těchto typů participiálních konstrukcí je tak značná, že se někdy dokonce uvažovalo i o jejich bezprostředním vztahu genetickém. Tak např. V. Jagić se domnívá, že obraty s relativy a interrogativy vůbec vznikly ze starších spojení bez nich, tedy *věstz se prose* → *nevěste se česo prosešte* (Beitr. 68).

7. Podobný původ mají pravděpodobně participia i v konstrukcích jiného typu — ve vazbách akusativu s participií po slovesích smyslového vnímání a duševní činnosti. Jsou to obraty v starých slovanských jazycích velmi časté, srov. např. ze stsl. *viděšę i juže umbrzšb* — J 19, 33 Zogr, ze struš. *slyšavše iduča Izjaslava Andrejeviča* — Ipat 348—30 (Nikolskij, RFV 47, 1899, 87), ze stč. *tehdy uzřev mnohé duchovníky i zákonníky jdúce na křest, povědě k nim* — Mt 3, 7 Čtenie, ze stpol. *Panie, kiedysmy cie wiedzeli taknac albo pragnac picia* — Rozm. 323 (Taszycki, Imięstowy 20), ze starší slovinštiny *wgleda on dua druga brata ... shivuarozh nih mreshe* — T82 Mt 4, 21 (Tomšič, Slavistična revija 8, 1955, 63) apod.

Také tyto participiální konstrukce mají obdobu v podobných vazbách adjektivních, jako je třeba stč. *kdýž kral a králová dceru zdrávu uzřechu* — Pass. 424 (Gebauer, Hist IV, 320), nebo (otec) *svoji dvě dceři křšćeně nalezi* — Pass. 282 (tamtéž 321).

Podle výkladu F. Trávníčka vznikly vazby typu *vizu tě ležiec* z původnějšího **vizu (tě), ty ležě*. Akusativ, ježž si tu žádá slovesná vazba, byl by sem podle něho pronikl sekundárně za původnější (ale v slov. jazycích nedoložený) nominativ; obdoba takové změny staršího nominativu v pád žádaný slovesem nachází u jiných samostatných větných členů, původních vět, jako je např. *peníze, těch já mám dost* → *peněz, těch já mám dost* (Slavia 7, 1928—1929, 808—818). Trávníčkovu argumentaci, platnou pro dávnou praehistorii češtiny, a tedy i ostatních slovanských jazyků, můžeme podepřít ještě několika vývodů dalšími.

Svým syntaktickým významem se vazby akusativu s participií shodovaly s vedlejšími větami obsahovými; tak např. citovaná výše věta strus. znamenala „slyšeli, že jde Izjaslav Andrejevič“ nebo věta slovinská „uzřel, jak dva jiní bratři spravují své síť“ apod. To činí předpoklad o větném původu participiální konstrukce pochopitelnější a přijatelnější. Předpokládaný výchozí participiální obrat nominativní (s větnou funkcí) byl by tedy tvořil spolu se slovesnou větou zase souvětí, a to souvětí obsahové, podobně jako typ uvedený v předchozím paragrafu.¹³ Ale na rozdíl od oněch konstrukcí vyjadřuje participium v tomto případě obsahovou větu, ježž podmět není totožný s podmětem věty řídící.

Bylo by to ovšem zase obsahové souvětí bezespoječné, na jaké nejsme v současném jazyce zvyklí. V starších vývojových fázích slovanských jazyků však taková spojení obsahových vět předmětových s větami řídícími bezespoječně nebo s pomocí *a* nebo nějaké interjeckce (tedy v podstatě paralelně, „paratakticky“) byla dobře možná, např. v stsl. *mnho gř, vojevoda jedinž otъ neboygich' křstijanъ jestъ* — Supr 146, 18—19, v stč. *Což on prací, a já na vsáký*

den mému spasiteli, jenž jest můj král, klaním se? — OtcB 32b, nebo v starších památkách dubrovnických *mmim, on će praviti* (Zima, *Sint. razlike* 318) apod. Dokonce jsou v starých slovanských jazycích dosvědčeny podobné „paratakticky“ připojené obsahové věty jmenné, např. ze stč. *Tu on ustav i pomodli se bohu, neb mniese obřuda* — OtcB 98a (pokud nejde v tomto dokladě o ak. m. obřud),¹⁴ nebo ze struš. *Tako bjaše velikŕ i ljubŕ požarŕ s bureju i s vichromŕ, jako mněti uže koncina* — Novg I. l. 6848 x. (Sreznevskij, *Materialy II*, s. l. 229). Stejného druhu jsou patrně i některé stč. obraty, které J. Gebauer vykládá jako doplňkové akusativy, na př. *kmotr vezme předdrahé sukno a mně dobré* — Hrad. 113a; (*něměč k mniši*) *na tu řeč nic netbajiechu, něka kě přeludstvie mniechu* — t. 26a (*Hist IV*, 321). Při tvarové homonymitě nom. a ak. neuter je však nemožné určit naprosto jednoznačně, o který z těchto pádů v daných případech jde, zvláště když i syntakticky je obojí interpretace možná: buď je to ještě nom., který lze dobře pochopit z větné funkce, nebo již ak., jež lze vyložit ztrátou původní větné platnosti těchto jmen, jejich vtažením do slovesné věty a syntaktickým sepětím se slovesem *mnieti* (o tomto procesu viz ještě níže).

Předpokládané výchozí konstrukce pozdějších akusativů s participiemi by po stránce syntaktické byly původně také takovou obsahovou větou jmennou, participiální. Ze významové ještě i vazby akusativu s participiemi byly s obsahovými větami v podstatě totožné, dosvědčují kromě jejich sémantického rozboru, který by mohl být subjektivní, i někteří ukazatelé rázu objektivního. Je to jednak existence dokladů (i když nepříliš početných), v nichž stojí po společném slovese smyslového vnímání akusativ s participiemi a obsahová věta slovesná paralelně vedle sebe, např. ze stpol. *Iosz gdiŕz usliŕzal Achaias gydŕc, a (o)na gydze we dzwyrzy, rzecze* — BZ. 196a (Taszycki, *Imiostowy* 20), *Arodosy... nalazŕ dziewicę Marię; siedząc a ona dzierzy dziecietko natonie* — Rozm. 74 (tamtéž). Dále jsou to poměry překladatelské. Jak dokládá J. Baeier, nahrazují se v mladších redakcích stč. biblických památek starší akusativy s participiemi, které byly překladem stejné konstrukce latinské, právě vedlejšími větami obsahovými s *an(o)*, např. *i naleza sta Saula ležec a spiec v stánku* — 1. Král 26. 7. Olom. — *invenerunt Saul jacentem et dormientem in tentorio* × Šafhúz. *nalezli sú Saule, an leži a spŕ v stanu* (viz jeho studii *Vliv řečtiny a latiny na vývoj syntaktické stavby slovanských jazyků*, Československé přednášky pro IV. mezinárodní sjezd slavistů, Praha 1958, 88). Různočtení tohoto druhu ukazují zřetelně na to, že chápání vazeb akusativu s participiemi jako významových ekvivalentů vedlejších obsahových vět není snad jen naše přibližná a nepřesná interpretace dnešní, nýbrž že tak byly tyto vazby hodnoceny už i starými pisci, v jejichž jazyce představovaly ještě prostředek živý, užívaný. Sama o sobě není ovšem významová shoda uvedených participiálních konstrukcí s vedlejšími obsahovými větami důkazem o jejich shodě syntaktické, o větné platnosti participií. Pomáhá jí však pochopit a v souboru jiných argumentů má pak i ona jistou váhu.

Další oporou takového výkladu akusativu s participiemi z původních konstrukcí nominativních je zjištění, že v některých typech obsahových souvětí byl podmět věty obsahové vtažen do věty řídící jako její předmět. Podrobně byl tento vývoj vyšetřen u stč. obsahových vět s *ano* a *nalŕ(t)*, u nichž musíme předpokládat podle podrobných výzkumů J. Zubatého a F. Trávníčka¹⁵ tyto vývojové stupně: 1) *vizu, ano Jezukrist jde*, 2) *vizu Jezukrista, ano jde*, 3) *vizu Jezukrista, an jde*. Tato vývojová škála představuje úplnou obdobu předpokládaného vývoje rozebíraných vazeb participiálních. Z nich je ovšem na slovanské půdě bezpečně doložen jen vývojový stupeň poslední, typ *vizu tě ležiec*. Ale analogií podle vět s *ano* bylo by možno rekonstruovat i typ 2): **vizu tě, ležě*, a výchozí typ 1): **vizu, ty ležě*. Tak dospíváme analogií podle obsahových vět s *ano* k stejnému hypotetickému východišku akusativu s participiemi, k jakému došel analogií podle jiných syntaktických prostředků F. Trávníček ve výkladu citovaném na začátku tohoto paragrafu.

Ostatně se zdá, že by bylo možno spatřovat rudimenty předpokládaných vývojových stupňů vazby akusativu s participiemi v některých zvláštních dokladech ze starých slovanských památek.

Znám jednak ze stč. vazby akusativu s participiemi, v nichž stojí mezi akusativem a participiemi *a*, např. *I uslyšechu bratřie ti, ješto s nŕm bydliču, hlas boží a tak k němu řkice* — OtcB 15b; *Uzř bez čisla dáblov, a velmi se mlúvice* — OtcB 44b; *Nikdy smy neviděli také slavné milosti a velice v nie kvúice* — OtcB 36a aj. Akusativ, objekt přísudkového slovesa řídící věty a zároveň subjekt věty obsahové, je tu od svého participia oddělen týmž *a*, jaké se někdy

objevuje mezi akusativním subjektem řídící věty a slovesným přísudkem předmětové věty obsahové v souvětích typu *učennici nalezše ny a my spíme, jeho tělo ukradli* (Gebauer, *Hist IV*, 677). Byl by to tedy v podstatě typ 2) (*vizu tě, ležl*). Je ovšem třeba pamatovat na to, že tvary particiipií v citovaných větách z Otc nejsou zcela jednoznačné: nevyjadřují ani význam nominativu ani význam akusativu — jsou to už particiipiální útvary adverbialisované. Zato užití *a* jasně ukazuje na to, že tu jde o dva syntaktické celky; je tomu tak i v tom případě, že bychom nechápali *a* jako navazovací partikuli nebo spojku, nýbrž jako interjekci — pak by totiž signalisovalo pauzu (aspoň původní) mezi akusativem jména *a* jeho particiipiem. Tak se tedy užitím *a* mezi akusativem jména *a* particiipiem zařazují tyto doklady k vývojovému typu 2.

Znám kromě toho ještě některé jiné doklady, které vypadají na první pohled jako vyšínutí z vazby, ale v nichž by snad bylo i možno vidět archaické zachování nominativu jména nebo particiipia. Např. v stč. dokladě z OtcB 84b *Jediného uzřl črného a kalného obličeje, a đabli s ním, i sém i tam jej táhnuce, provlekše jemu uzdu, to jest skrzě chříept, to jest na jeho srdci, a svatého anděla za ním důce smuálně* je dosvědčen jednak nominativ substantiva s particiipií, jednak paralelní s ním akusativ s particiipiem; oba se vztahují ke (společnému) slovesu smyslového vnímání (*uzřl*), apod.

Podporou našeho výkladu o vzniku akusativu s particiipiem ze staršího nominativu (větné platnosti) je konečně existence předpokládaných nominativních obrátů v jazycích, které jsou slovanským jazykům v ide. rodině nejbližší příbuzné, v litevštině a lotyštině, srov. lit. *girdėjau, tėvas atėisęs = slyšel jsem, že otec má přijít* (doslova *slyšel jsem, otec přicházejí*).¹⁶

Prísudkových particiipií se v lit. a lot. užívá jako tzv. „modu relativu“ k vyjádření nepřímé výpovědi, cizího mínění apod., převážně po slovesích sentiendi a dicendi; pokud se objevují ve větách nezávislých, mají stejný významový odstín (viz Endzelin, l. c.). Ten se však zjevně vyvinul právě z užívání particiipií po slovesích sentiendi a dicendi, takže je pravděpodobné, že v těchto vazbách byla přísudková particiipia nejvíc doma.

Tak tedy celkový ráz slovanských vazeb akusativu s particiipiem, jejich zapojení do systému syntaktických prostředků starých slovanských jazyků i syntaktické response baltské ukazují na jejich větný původ s velkou pravděpodobností.

8. K podobným závěrům vede i pozorování jiných particiipiálních obrátů, v slovanských jazycích velmi rozšířených, particiipiálních vazeb v úzkém slova smyslu „přechodníkových“ (typu nč. *kuřátko pijíc, pohlíží k nebi*).

Výklad jejich genese podal už před půl stoletím J. Zubatý v souvislosti s výkladem o vývoji doplňku (nebo slovy Zubatého „přísudkového, výrokového přívlastku“). Zubatý předpokládal, že adjektivní určení děje bylo v ide. jazycích možné původně jen výrokovými přívlastky („rychlý přicházím“), protože jsou v starších obdobích ide. jazyků hojnější (zvl. časté jsou v stind., pak i v řeč.), kdežto později jich ubývá a ustaluje se adverbialní určení děje („rychle přicházím“). Takové výrokové přívlastky se původně vztahovaly těsně k podmětu *a* tvořily s ním samostatný útvar věťový, takže „pozdější jednotná věta původně byla souvětím, ... souvětím staženým s jedním podmětem *a* se dvěma přísudky: *bratr nemocen, ležl; kněz sedl, modlí se*.“ Splynutím obou částí v jedinou větu došlo k rozporu mezi významem *a* formou. Významem se totiž takto vzniklý výrokový přívlastek vztahoval vlastně k přísudku, neboť určoval blíže právě přísudkový děj vlastnostmi, týkajícími se polohy nebo směru předmětu, okolností časových, rozdílů způsobových apod. Ale k vyjádření takových významů byly zvláštní útvary — příslovečná určení. Vyrovňování rozporu mezi formou *a* obsahem proběhlo proto u doplňků tak, že „bývalý přívlastkový tvar nabývá povahy příslovečného určení *a* v příslovečné určení se i mění“. V příslovce tak ustrnuly různé původně adjektivní tvary; např. pův. nom. sg. m. se skrývá v příslovcích, jako jsou třeba lat. (*adversus*, něm. *selber*, slov. *nica*, *pěš*) apod. *a* tak také v slovanských jazycích ustrnuly, t. j. adverbialisovaly se, původní nominativy nt-ových *a* s-ových particiipií.

Zubatý tedy vyvozoval přísudkovost particiipií z jejich jmenného charakteru, pokládaje je za původní jmenné věty. Zároveň si však uvědomoval specifčnost těchto „jmen“, záležející v tom, že jsou to tvary tvořené od sloves, že tvoří součást slovesného systému tvarového. Práví: „V jazycích slovanských snad nejdéle se drží přísudkový přívlastek v t. zv. přechod-

niích: příčina toho je slovesná povaha těchto tvarů, která jim déle chrání jakousi větnou samostatnost, jakou jsme předpokládali pro přísudkový přívlástek vůbec“ (viz citovanou stať v *Studiiach a článkoch II*, 106—162).

Vskutku v historicky dosvědčených participiálních obratech, jako je např. stsl. *ty že postě se pomaži si glavę svoję* — Mt 6, 17 Zogr, nebo stč. *i jide od něho len bratr, polepšiv sebe jeho naučením* — OtcB 66a, projevují se některé charakteristické syntaktické zvláštnosti, které by bylo možno interpretovat jako reliktů toho, že se v nich participia vyvinula z participií původně větné platnosti. Těmto charakteristickým zvláštnostem v syntaxi přechodníkových participií v starých slovanských jazycích bylo už v odborné literatuře věnováno poměrně dosti pozornosti, především v pracích syntaktické školy ruské.

Které jsou to charakteristické rysy?

a) Je to jednak fakt, že přechodníkové participium bývá někdy v starých slovanských jazycích připojeno k přísudkovému slovesu pomocí *i* nebo *a* (případně *ti* nebo *da*). Např. stsl. *i priemъ ppъ nože izdroky ego. i rečę se* — EuchSin 96a 24—96b 2, strus. *I mirovъ jesmъ stvorilъ s polovečskými knjazi bezъ odinogo 20, i pri otci i kromě otca, a daja skota mnogo i mnogoy porty svoě* — Pouč. VI. Mon., stč. *Počechu své vlastnie koně jěsti, a vždy čekajice smilování božieho* — Baw. 28.36, *A po šesti dnech pojem Ježíš Petra a Jakuba a Jana, bratra jeho, i vede je na vysokú horu* — Mt 17, 1 Čtenie, stpol. *gydzi w pokoju, a nje gnyewaw ksyzat fyljstínskich* — BZ 193a (Taszycki, *Imiešłowy* 54), stčak. *Ivan Vladic z Lagodušić prisegę i reče* (Škarić, *Nastavni vjesnik* 10, 1902, 30) apod.

Starší slavistika, která uznávala *a, i* ... za slučovací spojky, chápala jejich užití v participiálních vazbách jako projev syntaktické rovnocennosti nebo skoro rovnocennosti participia s verbem finitem. Na základě podrobné analýsy takových dokladů přišel však nověji J. Kurz k závěru, že to v nejstarších historických obdobích nebyly ještě skutečné kopulativní spojky, nýbrž spíše interjekce nebo upozornovací adverbia nebo aspoň slova, zachováající ještě stopy těchto významů.¹⁷ Přesto ani jeho výklad nezmenšuje význam podobných dokladů pro pojetí participií jako původních vět: užití *a, i* ... v takových obratech svědčí při nejmenším o existenci staré pausy mezi participiem a ostatní větou (jak to ukazuje i on sám), o tom, že participium netvořilo původně s ostatní větou kompaktní celek, nýbrž že mělo jistou syntaktickou samostatnost.

b) Jiným příznakem původní větné platnosti přechodníkových participií je možnost jejich plurálové shody se subjektem vyjádřeným singulárovým tvarem kolektivního substantiva. To vylučuje možnost chápat tu participia přívlástkově a naznačuje jejich celkový predikativní ráz (dobře vysvětlitelný z původního užití nominálně větného).

Přívlástek jakožto větný člen vízíci se těsně k podmětu mívá v takových případech shodu gramatickou, singulárovou, kdežto shodu podle smyslu, plurálovou, může tu mít (a v starších slovanských jazycích většinou i mívá) jen přísudek.¹⁸ Příklady plurálové shody slovesného přísudku ze stsl. *mnogъ narodъ otъ galileje. po němъ idoše* — Mr 3, 7 Zogr, ze struš. *i rekoša družina knjazju* — Pov. vr. let, ze stč. *jedine chudina na polich dělaji* — Chelč. P. (Gebauer, *Hist. IV*, 113), ze stpol. *tedy lud wkladli sa ... na svoje plecy (Gram. hist. jez. polskiego 400)*.

Podobně se chovala i participia; přesvědčující jsou však jen doklady z těch památek, v nichž jsou jmenné tvary participií ještě neadverbialisované a rozlišují bezvadně gramaticky rod a číslo. Tak je tomu např. v strus. Synod. opisu I. Novg. let., jehož syntax rozebírá I. c. Istrinová; uvádí z této památky např. takové doklady: *i šbъše vsъ narodъ, pojaša i iz manastyre; i vsъ Novъgorodъ šbъše sъ čtiju posadiša i*. Podobné doklady mohou uvést i z památek stsl., v nichž také ještě jmenné tvary participií rod a číslo dobře vyjadřují, např. *i abve vsъ narodъ. viděvše i uzasę se* — Mr 9, 15 Zogr, *i vřstavъše vřse množestvo ichъ. privedošę i krъ pilatu* — L 23, 1 Zogr apod.

c) Na starý přísudkový vztah participia k podmětu ve větách uvedeného typu ukazuje konečně i možnost zapojení participia do podmětové části věty, nebo

přesněji řečeno fakt, že podmět, společný přechodníkovému participiu a určitému slovesu, bývá součástí praeponovaného participiálního obratu — tedy stejně, jako bývá součástí praeponované vedlejší věty.

Zcela nepochybné je takové jeho zapojení ve větách, v nichž následuje za participiem podmět a za ním teprve větný člen (předmět nebo příslovečné určení) vízící se k participiu. Jak poznala už Istrinová při rozboru podobných dokladů strus. (l. c.), není takový slovesled vůbec dosvědčen s atributivním adjektivem nebo trpným participiem, nýbrž je možný jen za předpokladu, že participium stálo k podmětu ve vztahu predikativním.

Svědectvím stejného vztahu participia a podmětu v jiném slovosledném typu — s podmětem mezi participiem a určitým slovesem — je Istrinové u rozebraných dokladů strus. časté kladení interpunkčních znamének až za podmět (a před přísudkové sloveso).

K pozorování Istrinové můžeme dodat, že stejně bylo pravděpodobně často i zapojení podmětu předcházejícího před praeponovaným participiem; ukazují na to některé zvláštnosti v užívání genitivu a akusativu záporového.¹⁹

Jako residuum toho, že se vyvinula z původních nominálních vět, měla tedy přechodníková participia v starých slovanských jazycích v podstatě ještě silné predikativní zabarvení²⁰ (projevující se v řadě uvedených formálně syntaktických příznaků).

9. Na přísudkový vztah participia k podmětu ukazuje konečně i další ještě typ participiálních konstrukcí, tzv. nespojité přechodníky neboli absolutní nominativy, tj. participiální přechodníkové vazby, v nichž je podmět výrazu participiálního jiný než podmět určitého tvaru slovesného. Např. ze stč. *A po mnohém čase vyšed z púště příkladem svého utrpenie, mnoho jiných jeho následovachu* — OtcB 25a, ze struš. *Нъ преблагыи богъ, не хотяи грѣшникомъ, на томъ чхъмѣ нынѣ църкы ...estъ* — Pov. vr. let (Šachmatovovo vyd. 95—96), ze stsl. *kako prisno blědъ sy, nynja ruměno lce jemu jestъ* — Supr 133, 7—8, ze stčak. *Budući Jerolim od trideset let, papa Liberi učini ga gardinala* — Jerol. 227 (Zima, Sint. razlika 321), ze starší slovinštiny *ali oni ishe neueruiozh od veselya, inufe zhudezh, ie on rekal knym* — Post 78 II 16a (Tomšič, Slavistična revija 8, 1955, 61) apod.

Domněnku, že podobné případy strus. byly anakolut, odmítl rozhodně už Potebňa (*Iz zap. I. II., 195*); jde podle něho ojev stejného syntaktického řádu, jako je třeba dat. absol. Již on připomíná jako analogické útvary samostatné substantivní nominativy před slovesnou větou (tamtéž 200). Podobně i F. Trávníček spojuje neshodné přechodníky s vazbami jako „peníze, těch já mám dost“, ale nad Potebňu vykládá genesi obou těchto konstrukcí ze starších nominálních vět (*Slavia 7, 1928—1929, 817—818*).

Je však pozoruhodné, že podle shodného pozorování řady badatelů²¹ přibývá nespojitých přechodníků hlavně až v mladších historických obdobích slovanských jazyků, v 15., 16. a 17. stol. Toto zjištění vedlo někdy k závěru, že predikativnosti participií (a predikativnost participií v těchto obrazech je naprosto zřejmá a obecně se i uznává) přibývá teprve v mladších historických obdobích slovanských jazyků a že to není jejich vlastnost prastará.²² Domníváme se, že mladší šíření nespojitých přechodníkových vazeb bylo podepřeno zvláštními, příznivými podmínkami vývoje, které se podrobněji snažíme vysledovat jinde,²³ že však svými kořeny a modely sahá tento typ do dávné minulosti a jeho existence je dobrým důkazem staré větné povahy participií.

Šíření absolutních nominativů svědčí však ještě o něčem jiném. Vykládá se totiž běžně — a právě od odpůrců staré větotvorné síly participií — analogií podle přechodníkových vazeb stejnopodmětných. Je-li tomu skutečně tak, pak přísudkový vztah participia k podmětu, zcela zjevný u přechodníků nespojitých, ukazoval by na stejný vztah i u předlohy těchto vazeb, u přechodníkových participií stejnopodmětných.

10. Různé typy historicky dosvědčených slovanských participiálních konstrukcí ukazují tedy různými příznaky, tu jasněji, tu méně jasně, na svou původní nominálně větnou povahu. U každého typu jsou rysy, svědčící o jeho větném původu, specifické pro něj sám a odlišné od typů ostatních; jsou průkazné v různé

míře. Oporou pro uznání jejich společného (a to větného) původu však mohou být nejen důvody platné pro každý typ zvlášť, nýbrž i fakt těsného vzájemného sepětí, blízké vnitřní příbuznosti všech těchto typů mezi sebou navzájem.

Konstrukce přísudkového participia se sponovým slovesem *býti* souvisí velmi těsně s konstrukcemi přísudkového participia samostatného, bez kopuly; je mezi nimi stejný vztah, jako u ostatních jmenných přísudků, které také mohou být se sponou nebo bez ní. Na druhé straně přecházejí obraty se sponovým *býti* organicky a plynule k vazbám s doplňkovým participiem u tzv. sloves významově neplných, jako jsou např. *mněti se, javiti se* apod. (typ *obřeťe se imošti vč čřevě*). O těchto slovesích se vskutku také někdy mluví jako o „sponách“ nebo „polosponách“ a do některých současných slovanských jazyků se z nich i specifické ekvivalenty spon vyvinuly (srov. např. rus. *nachoditsja, javljajetsja* apod.). Různá slovesa tohoto druhu jsou významově „plná“ v různé míře,²⁴ takže sloveso *býti* by bylo možno chápat jako jejich zvláštní, a to nejkrainější člen, v němž je míra potlačení jeho věcně významové stránky maximální.²⁵

Těsný vztah participiálních vazeb tohoto typu k nejběžnějším, přechodníkovým vazbám participiálním (*kuřátko pijic, pohlíží k nebi*) vyplývá z toho, že tzv. slovesa významem neplná přecházejí postupně a bez ostřejšího skoku k tzv. slovesům plnovýznamovým. Přechodným článkem jsou tu slovesa jako (*pr*)*iti, seděti, stati* apod. O přechodném rázu těchto sloves svědčí i různé jejich pojmání v slovanských skladbách. Ještě Potebna např. řadí všechna k slovesům významově neplným, kdežto podle Jagice jsou některá z nich plnovýznamová a participium se k nim nepřimyká těsně, nýbrž představuje už další, „přechodníkový“ děj vedle děje jimi vyjádřeného.²⁶ Přechodníkové vazby participiální jsou tak na jedné straně vlastně jen pokračováním, jedním pólem typu „*obřeťe se imošti*“; na druhé straně se pak prostřednictvím přechodníkových vazeb nespojitých stýkají s participii samostatně přísudkovými, takže je tím celý cyklus v jedné rovině uzavřen.

V jiné rovině navazují na samostatná přísudková participia obraty s participii po tázacích a vztažných zájmenech a příslovcích (*žbneši ideže ne seavč*). Přitom některé z těchto konstrukcí představují jen zvláštní případ participií ve vazbách typu *obřeťe se imošti* (viz § 6). A tento typ konečně souvisí (zase v jiné rovině) s vazbami akusativu s participiem po slovesích sentiendi a dicendi; vztah mezi oběma těmito typy je v podstatě slovesně rodový (*obřeťe se ležešti* × *obřeťe jo ležešto*).

Při vnitřní spjatosti všech uvedených typů participiálních konstrukcí mezi sebou navzájem jsou důkazy jejich nominálně větného původu, platné přímo pro některý z nich, zároveň i nepřímým svědectvím nominálně větného původu všech typů ostatních. Na společnou provenienci ze staré nominální věty ukazuje tedy nejen pozorování jednotlivých typů odděleně, nýbrž i jejich souvislosti systémové.

Výklad o nominálně větné genesi participiálních obratů tvoří kromě toho pevnou a nedílnou součást učení o nominálních větách a konečně také dobře zapadá do celkového obrazu o genesi a vývoji slovanské věty a souvětí.²⁷

POZNÁMKY

¹ O starém adjektivním původu s-ových participií mluví již J. Zubatý, *České sloveso*, Praha 1921, 78—80.

² Tak např. A. Belič ukazuje, že srbocharvátské výrazy jako *vrác* apod. nejsou dnes již participia, nýbrž adjektiva stejného druhu, jako třeba *hladan* a pod. (Južnosl Fil 13, 1933—1934, 197). Taková zadjektivovaná participia se pak ovšem chovají už zcela jako adjektiva, mohou se např. i stupňovat apod.; pozoruhodný materiál ruský k tomuto problému přináší M. F. Lukin v článku *O stepenjach sravnenija pričastij, perešedšich v prilagatelnyje* (RJS 1958, č. 4, 20—24). — Nepřístupná mi zůstala práce O. M. Dokonovové o substantivizaci participií (*Substantivacija prilagatel'nych i pričastij v drevnerusskom jazyke*, Moskva 1953).

³ Viz H. Kurkowska, *Budowa słowotwórcza przymiotników polskich*, Wrocław 1954, 16—17. Přítomnosti nebo nepřítomnosti vztahu ke kategorii času se však tato problematika nevyčerpává, a jak ukazuje P. Kovaliv v článku *The Development of Verbal Adjectives with the Formant *-nt in Slavonic Languages* (The Slavonic and East European Review, 35, č. 85, 1957, 562—566), je třeba rozlišovat adjektiva vzniklá z participií od adjektiv, která jsou tvořena stejným suffixem, ale nikdy participií nebyla. — Vývoj participií v ruštině přehledně zachycuje G. M. Milejkovskaja v článku *K istorii dejstviteľnych pričastij nastojaščego vremeni v russkom jazyke* (RJS 1958, č. 4, 12—19), hodnocení českého a polského stavu přináší A. Sieczkowski v knize *Struktura słowotwórcza przymiotników czeskich i polskich*, Wrocław 1957, str. 20 n.; nepřístupná mi konečně zůstala práce V. F. Ivanovové *K voprosu o sootnošenii pričastij i prilagatel'nych v sovremennom russkom jazyke* (UZ LGU No 180, Serija filologičeskich nauk, vyp. 21, Issledovanija po grammatike 1955).

⁴ Pojem „věta“ má však pro staré jazyky a pro prehistorická období jejich vývoje — a o ta nám tu jde — poněkud jiný obsah než pro jazyky současné. Pěkně ukazuje J. Bauer, že takové „věty“ byly dříve mnohem méně vnitřně skloubené a uzavřené než dnes, že šlo spíš o jakési jen relativně samostatné jednotky málo rozčleněného projevu a z něho teprve se vykrystalisovaly pevně organizované a semknuté celky, skutečně „věty“ v moderním smyslu toho slova — viz jeho článek *Staročeská věta a staročeské souvětí na základě srovnávacím* (sb. K historickosrovnávacímu studiu slovanských jazyků, Praha 1958, 108—123).

⁵ A. A. Potebnja, *Iz zapiskov po russkoj grammatike I. II*, Charkov 1888, 128—230; J. S. Istrina, *Sintaksičeskije javlenija Sinodal'nogo spiska I Novgorodskoj letopisi* (Izv. ORJaSI 24, kn. 2, 1922—1923; o participiálních vazbách str. 73—93).

⁶ J. Zubatý, *K výkladu některých přísloví, zvláště slovanských* (SbFil 3, 1912 — přetištěno v *Studích a člancích I*, Praha 1954, 106—162); F. Trávníček, *Samostatné části vět v češtině* (Slavia 7, 1928—1929, 808—818); F. Trávníček, *Neslovesné věty v češtině II, Věty nominální*, Brno 1931; B. Havránek, *Genera verbí v slovanských jazycích II*, Praha 1937, 115—117; F. Trávníček, *Historická mluvnice česká 3, Skladba*, Praha 1956, 179—190.

⁷ Samostatným přísudkovým participiím však upírají zcela domovské právo v jazykovém systému staroslověnštiny např. A. Marguliés, *Der altkirchenslavische Codex Suprasliensis*, Heidelberg 1927, 140, nebo G. Angelowa, *Die Partizipialkonstruktionen in den albulgarischen Sprachdenkmälern*, Sofia 1929, 4.

⁸ Viz podrobněji R. Večerka, *Poznámky ke genezi a vývoji ruských nářečních obrátů s přísudkovým s-ovým participiém* (Československá rusistika 1958, 227—233).

⁹ Viz F. Miklosich, *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen IV, Syntax*, Wien 1883, 822; D. Škarić (Nastavni vjesnik 10, 1902, 22); W. Taszycki, *Imięstowy czynne, terażniejsz i przeszły I. w języku polskim*, Kraków 1924, 34; jako syntaktický graecismus, i když s jistým omezením a s odkazem na odchýlný názor Jagićův, označuje tyto vazby v stsl. také H. Birnbaum (ZslPh 25, 1956, 2).

¹⁰ Viz např. A. A. Potebnja, *Iz zapiskov po russkoj grammatike I. II* 128—139; V. Jagić, *Beiträge zur slavischen Syntax*, Wien 1899, 58—60; V. Vondrák, *Altkirchenslavische Grammatik*, Berlin 1912, 609; týž, *Vergleichende slavische Grammatik II*, Göttingen 1928, 405; J. Kar-skij, *Belorussy II. 3*, Varšava 1912, 77; A. Šachmatov, *Sintaksis russkogo jazyka I*, Leningrad 1925, 28—29; A. Marguliés, *Der altkirchenslavische Codex Suprasliensis* 138; A. Vailant, *Rukovodstvo po staroslavjanskomu jazyku*, Moskva 1952, 396; D. Ovsjaniko-Kulikovskij (ŽMNP 311, 1897, 133—134) aj.

¹¹ Přehled literatury k tomuto tematů viz v stati R. Mrázka, *Nominální věty neslovesné v staré ruštině*, Studie ze slovanské jazykovědy, Praha 1958, 29—52.

¹² Viz např. ze stě. doklady, které uvádí F. Trávníček, *Historická mluvnice česká 3, Skladba*, 40 n.

¹³ Také F. Tomšič soudí, že obraty jako *vidim moža tekoč* se vyvinuly z původních útvarů dvouvětých (nebo souvětých) jako *Vidim. Mož teče*, v nichž se subjekt druhé věty stal

objektem věty první (Slavistična revija 8, 1955, 62—63). Stejný názor zastáváme i my, avšak s touto modifikací, že druhá věta nebyla původně slovesná, nýbrž jmenná věta participiální.

¹⁴ Větší množství takových nominálních vět uvozených *ano* uvádí F. Trávníček, *Neslovesné věty v češtině II* 21—22.

¹⁵ Viz J. Zubatý, *O jistém užívání zájmen an a on a o jeho původě* (LF 26, 1909 — přetištěno v *Studích a článcích II* 53—106); F. Trávníček, *Neslovesné věty v češtině I, Věty interjektivní*, Brno 1930, 108—120.

¹⁶ Viz J. Endzelin, *Leitische Grammatik*, Heidelberg 1923, 757—758.

¹⁷ Na veřejné přednášce, přednesené v prosinci 1954 na brněnské filosofické fakultě. Viz též jeho referát ve sborníku K historickosrovnávacímu studiu slovanských jazyků, Praha 1958, 89—107, kde je i přehled literatury o tomto problému.

¹⁸ Např. v staroruských listinách 14.—16. stol. je podle pozorování V. I. Borkovského přírudek u kolektiv zpravidla v pl., přívlastek však v sg., viz kapitolu *Sobiratelnyje slova* v práci *Sintaksis drevnerusskich gramot* (Voprosy slavjanskogo jazykoznanija I, Lvov 1948, 32—48). Je to jev obecně slovanský, viz např. K. Horálek, *Úvod do studia slovanských jazyků*, Praha 1955, 218.

¹⁹ Viz podrobněji R. Večerka, diskusní příspěvek ve sborníku K historickosrovnávacímu studiu... 129—130.

²⁰ V slavistice se většinou uznává větší predikativní síla nt-ových a s-ových participií (v různých konstrukcích, nejen v přechodníkových) v starých slovanských jazycích a počítá se s jejím ubýváním do jazyků nových; různí autoři ovšem tuto větší „predikativní sílu“ chápou a vykládají různě (většinou jako důsledek „slovesné“ povahy participií), viz např. A. A. Potebnja, *Iz zapisek po russkoj grammatike I. II* 186—187, 196, 220; V. Jagić, *Beiträge zur slavischen Syntax* 69—70; N. Grunskij, *Lekcii po drevne-cerkovno-slavjanskomu jazyku*, Jurjev 1906, 154—157; N. D. Ovsjaniko—Kulikovskij, *Sintaksis russkogo jazyka*, S.-Peterburg 1912, 65, 69—71; J. S. Istrina, *Sintaksičeskije javlenija* (Izv. ORJaSl 24, kn. 2, 1922 až 1923, 73—93); L. A. Bulachovskij, *Istoričeskij kommentarij k literaturnomu russkomu jazyku*, Kijev 1 39, 271; S. D. Kačoneison, *K genezisu nominativnogo predloženiija*, Moskva—Leningrad 1936, 2—55 (uvádí i doklady germánské); V. I. Borkovskij, *Sintaksis drevnerusskich gramot*, Lvov 1949, 205 n.; J. V. Nemčenko, *Iz istorii kratkich pričastij dejstviteľnogo zaloga v češskom jazyke* (Kratkije soobščeniija Instituta slavjanovedeniija 7, 1952, 59—66); též, *Imennyje formy dejstviteľnych pričastij v drevnejšich pamjatnikach češskogo jazyka* (Učenyje zapiski Instituta slavjanovedeniija 9, 1954, 225—251); S. D. Nikiforov, *Glagol, jeho kategorii i formy v russkoj pis'mennosti vtoroj poloviny XVI veka*, Moskva 1952, 243; J. Šerech, *Participium universale im Slavischen*, Winnipeg 1953, 36—39; J. Otrěbski (Voprosy jazykoznanija 1954, č. 5, 28—29); F. Tomšič, *Poglavje iz slovenske historične sintakse* (Slavistična revija 8, 1955, zvl. 56—57); V. I. Borkovskij (Paleografičeskij i lingvištidskij analiz novgorodskih berestjanych gramot, Moskva 1955, 150—155); A. G. Rudnev, *O proischoždenii dejepričastija — po materialam pamjatnikov staroslavjanskogo i drevnerusskogo jazykov* (Českoslovesnká rusistika 1, 1956, 19—63); B. Havránek (K historickosrovnávacímu studiu... 84). — Podstatně řidčeji se v slovanské jazykovědě objevuje názor, že predikativnosti participií přibývá teprve v dalším vývoji slovanských jazyků, viz např. A. A. Šachmatov, *Sintaksis russkogo jazyka I* 28 a 219; N. St. Kiseva, *Ostatiči ot starobálgarskoto segašno dejstviteľno pričastie v bálgarskite narodni govori* (Izv. na Sem. po slav. fil. v Sofija 7, 1931, zvl. str. 502—503); D. Ivanova, *Kám vǎprosa za razvoja na pričastnite konstrukcii v bálgarski ezik* (Izv. na Inst. za bálg. ezik 1952, zvl. 212—214); J. Sedláček, *K otázce slovanských participií praes. act. a praet. act. I* (Slavia 23, 1954, 509—526); H. Koneczna (Poradnik jazykowy 8, 1956, 288).

²¹ Viz např. J. Gebauer (LF 2, 1875, 139); J. Łoś, *Króčka gramatyka historyczna języka polskiego*, 355—356; L. A. Bulachovskij, *Kurs russkogo literaturnogo jazyka II* (Istoričeskij kommentarij), Kijev 1953, 360—361; J. V. Nemčenko (Kratkije soobščeniija Instituta slavjanovedeniija 7, 1952, 63—64) apod.

²² Takové důsledky vyvozuje z tohoto faktu např. J. Sedláček (Slavia 23, 1954, 517).

²³ V článku *Ke genezi a vývoji slovanského absolutního nominativu (přechodníkových vazeb nespojitéch)*, Gregorův sborník, Brno 1959, 219—226.

²⁴ O problému spony, „polospony“, sloves polovýznamových apod. viz podrobněji R. Mrázek, *Problema skazujemogo i jeho klassifikacii* (Sborník prací fil. fak. Brno 1958, A6, 10—34) a R. Zimek, *O gramatické povaze spony v ruštině* (K historickosrovnávacímu studiu... 132 až 134).

²⁵ Srov. i V. Jagić, *Beiträge zur slavischen Syntax* 58. Podrobně mluví o plynulém přechodu od slovesa *býti* přes slovesa významově neplná až k slovesům plnovýznamovým N. D. Ovsjaniko—Kulikovskij (ŽMNP 311, 1897, 148—157).

²⁶ Viz A. A. Potebnija, *Iz zapisok po russkoj grammatike I. II* 152 až 154; V. Jagić, *Beiträge zur slavischen Syntax* 62.

²⁷ Synthetický nářet takového obrazu podává J. Bauer ve sborníku *K historickosrovnávacímu studiu...* 123.

К ГЕНЕЗИСУ СЛАВЯНСКИХ КОНСТРУКЦИЙ ПРИЧАСТИЯ НАСТОЯЩЕГО ВРЕМЕНИ ДЕЙСТВИТЕЛЬНОГО ЗАЛОГА И ПРИЧАСТИЯ ПРОШЕДШЕГО ВРЕМЕНИ ДЕЙСТВИТЕЛЬНОГО ЗАЛОГА I

Славянские причастия настоящего времени действительного залога и причастия прошедшего времени действительного залога I являются общими индоевропейскими причастиями, развившимися вероятно из более древних форм адъективного характера (§ 1). Семантически и синтаксически эти причастия еще на славянской территории носили отпечаток своего именного (адъективного) происхождения: они встречаются во-первых в функции атрибута (§ 2) и во-вторых в целом ряде других функций, которые все указывают на их происхождение от бывших именных предложений. В исторически засвидетельствованных славянских оборотах с причастиями, происходящими от первоначальных предложений, причастия уже потеряли характер предложения и были внесены в разных функциях в предложения, смежные по контексту. Однако некоторые особенности семантического и синтаксического характера старых славянских причастных оборотов более или менее явственно указывают на их происхождение от первичных предложений (§ 3—§ 9). На общее происхождение всех этих типов причастных оборотов из именных предложений указывают наконец не только доказательства, обязательные для каждого типа в отдельности, но и факт тесной взаимосвязи их всех между собою (§ 10).

Перевела Е. Пухлякова

ZUR GENESIS DER SLAWISCHEN KONSTRUKTIONEN DES PARTIZIPIUM PRAES. ACT. UND DES PRAET. I

Die slawischen Part. Praes. act. und Praet. act. I. sind gemeinindoeuropäische Partizipia, die sich wohl aus älteren Gebilden adjektiven Charakters entwickelt haben (§ 1). In semantischer und syntaktischer Hinsicht zeigen diese Partizipia noch auf dem slawischen Boden Spuren ihrer nominalen (adjektivischen) Provenienz: sie sind sowohl in attributiver Funktion belegt als auch in einer Reihe von anderen Funktionen, die alle die Entstehung aus alten Nominalsätzen aufweisen. In den historisch belegten slawischen Konstruktionen mit den aus ursprünglichen Sätzen entstandenen Partizipien haben die Partizipia ihre Geltung als Satz bereits eingebüßt und wurden — in verschiedenen Funktionen — in diejenigen Sätze eingezogen, an die sie im betreffenden Kontext grenzten. Einige semantische und syntaktische Eigentümlichkeiten der alten slawischen Partizipialkonstruktionen weisen jedoch auf ihren Ursprung aus den ursprünglichen Sätzen mehr oder weniger deutlich hin (§ 3—9). Der gemeinsame Ursprung aller dieser Typen der Partizipialkonstruktionen aus den Nominalsätzen wird schließlich nicht nur durch solche Beweise bezeugt, die für jeden der betreffenden Typen allein gelten, sondern auch durch die Tatsache des engsten Zusammenhanges aller dieser Typen untereinander (§ 10).

Übersetzt von M. Beck